

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/54/144-147>

Aytac Allahverdiyeva
Milli Müdafiə Universitetinin
Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu
adyunkt

<https://orcid.org/0000-0001-6643-0044>
aytac.allahverdiyevaa@gmail.com

Hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən vəzifə cinayətlərinə görə qanunvericilik normalarının inkişaf tarixi

Xülasə

Hərbi qulluqçuların vəzifə səlahiyyətlərini icra edərkən yol verdikləri hüquqazidd əməllər hər zaman dövlətin təhlükəsizliyi, hərbi intizam və idarəetmənin effektivliyi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Tarixi inkişaf prosesində bu kateqoriyaya aid cinayətlərə münasibət dövlətin siyasi quruluşu, hərbi təşkilatlanma səviyyəsi və hüquq sisteminin formalaşma mərhələləri ilə sıx bağlı olmuşdur. Erkən dövrlərdə hərbi vəzifə cinayətləri əsasən adət-ənənələr, nizamnamələr və intizam qaydaları əsasında tənzimlənmiş, yazılı hüquqi normalar isə məhdud xarakter daşmışdır. Dövlətçiliyin və mərkəzləşmiş idarəetmənin inkişafı ilə hərbi xidmət sahəsində hüquqi tənzimləmə güclənmiş, vəzifə cinayətləri ayrıca hüquqi institut kimi formalaşmağa başlamışdır. Xüsusilə XX əsrdə hərbi cinayət qanunvericiliyinin sistemləşdirilməsi nəticəsində vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə, vəzifə borclarının yerinə yetirilməməsi, əmrlərin pozulması kimi əməllər konkret cinayət tərkibləri kimi müəyyən edilmişdir. Müasir dövrdə isə bu sahədə qanunvericilik yalnız milli hüquq normaları ilə deyil, eyni zamanda beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqları prinsipləri ilə uzlaşdırılaraq inkişaf etdirilir. Beləliklə, hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən vəzifə cinayətlərinə dair qanunvericiliyin tarixi inkişafı hərbi intizamın qorunması və hüquqi məsuliyyət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: *hərbi qulluqçular, vəzifə cinayətləri, hərbi cinayət hüququ, qanunvericiliyin tarixi inkişafı, hərbi intizam, hüquqi məsuliyyət*

Aytaj Allahverdiyeva
Military Scientific Research Institute of the
National Defense University
Adjunct
<https://orcid.org/0000-0001-6643-0044>
aytac.allahverdiyevaa@gmail.com

Historical Development of Legislative Norms on Duty-Related Crimes Committed by Military Personnel

Abstract

Unlawful acts committed by military personnel in the exercise of their official powers have always been of particular importance in terms of state security, military discipline, and the effectiveness of administration. Throughout historical development, attitudes toward crimes belonging to this category have been closely connected with the political structure of the state, the level of military organization, and the stages of formation of the legal system. In the early periods, military service-related crimes were regulated mainly through customs, statutes, and disciplinary rules, while written legal norms were of a limited nature. With the development of statehood and centralized governance, legal regulation in the sphere of military service was strengthened, and duty-related crimes began to take shape as a distinct legal institution.

Especially in the twentieth century, as a result of the systematization of military criminal legislation, acts such as abuse of official authority, failure to fulfill official duties, and violation of orders were defined as specific criminal offenses with clearly determined elements. In the modern period, legislation in this field is being developed not only on the basis of national legal norms but also in alignment with the principles of international humanitarian law and human rights. Thus, the historical development of legislation concerning duty-related crimes committed by military personnel is of significant importance for ensuring military discipline and improving mechanisms of legal responsibility.

Keywords: *military personnel, duty-related crimes, military criminal law, historical development of legislation, military discipline, legal responsibility*

Giriş

Hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən vəzifə cinayətləri dövlətin müdafiə qabiliyyəti, silahlı qüvvələrin fəaliyyətinin səmərəliliyi və hərbi intizamın qorunması baxımından xüsusi hüquqi əhəmiyyətə malikdir. Hərbi xidmətin özünəməxsus xarakteri, ciddi iyerarxiya sistemi və əmrlərə qeyd-şərtsiz tabeçilik prinsipi bu sahədə hüquqi məsuliyyət mexanizmlərinin digər sahələrlə müqayisədə daha sərt və dəqiq tənzimlənməsini zəruri edir. Bu səbəbdən hərbi qulluqçuların vəzifə səlahiyyətlərini icra edərkən yol verdikləri hüquqazidd əməllər tarixən ayrıca hüquqi yanaşma tələb edən cinayətlər kateqoriyası kimi formalaşmışdır (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2010).

Qanunvericilik normalarının inkişaf tarixi göstərir ki, hərbi vəzifə cinayətlərinə dair hüquqi tənzimləmə cəmiyyətin siyasi-hüquqi inkişaf səviyyəsi, dövlət idarəetmə modeli və hərbi təşkilatlanmanın xüsusiyyətləri ilə sıx bağlı olmuşdur. Erkən dövrlərdə bu əməllər əsasən hərbi nizamnamələr və intizam qaydaları çərçivəsində qiymətləndirilsə də, sonrakı mərhələlərdə onların cinayət-hüquqi mahiyyəti daha aydın şəkildə müəyyən edilmişdir. Xüsusilə müasir dövrdə hərbi cinayət qanunvericiliyinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi hüququn aliliyi prinsipinin təmin edilməsi baxımından mühüm rol oynayır (Samoylov, 1989).

Bu məqalənin məqsədi hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən vəzifə cinayətlərinə görə qanunvericilik normalarının tarixi inkişaf mərhələlərini araşdırmaq, bu sahədə hüquqi yanaşmaların təkamülünü təhlil etmək və mövcud hüquqi tənzimləmənin əsas xüsusiyyətlərini ümumiləşdirməkdir (Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, 2025).

Tədqiqat

Hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən vəzifə cinayətləri cinayət hüququnun xüsusi subyektlərə aid olan mühüm institutlarından biridir. Bu cinayətlər hərbi qulluqçuların xidməti fəaliyyət zamanı üzərlərinə düşən vəzifə və səlahiyyətləri qanunvericiliyin tələblərinə zidd şəkildə icra etməsi və ya ümumiyyətlə icra etməməsi nəticəsində meydana çıxır. Belə əməllər təkcə konkret zərərli nəticələr doğurmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda silahlı qüvvələrdə tabelik münasibətlərini pozur, hərbi intizamı zəiflədir və dövlətin müdafiə qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir (Qarayev, 2012).

Hüquq doktrinasında vəzifə cinayətləri əsasən səlahiyyətli şəxsin xidməti mövqeyindən irəliləyən imkanlardan qanuna zidd şəkildə istifadə etməsi kimi xarakterizə olunur. Hərbi qulluqçular üçün isə bu anlayış daha sərt hüquqi çərçivədə müəyyən edilir. Bunun səbəbi hərbi xidmətin özünəməxsus xüsusiyyətləri, o cümlədən əmrlərə tabeçilik prinsipi, yüksək məsuliyyət yükü və fəvqəladə şəraitdə qərar qəbul etmə zərurətidir (Əliyev, 2015). Bu baxımdan hərbi vəzifə cinayətləri ümumi vəzifə cinayətlərindən həm subyekt, həm də obyekt baxımından fərqlənir.

Tarixi inkişaf prosesinin ilkin mərhələlərində hərbi qulluqçuların məsuliyyəti əsasən yazılmamış hüquq normaları, adət-ənənələr və hərbi liderlərin iradəsi əsasında müəyyən edilirdi. Antik dövrlərdə və orta əsr dövrlərində hərbi xidmət sahəsində hüquqi müəyyənlik zəif olduğundan, vəzifə cinayətləri ayrıca cinayət kateqoriyası kimi tanınmırdı. Bu dövrlərdə hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən hüquqazidd əməllər əsasən xəyanət, itaətsizlik və ya qorxaqlıq kimi ümumi anlayışlar çərçivəsində qiymətləndirilirdi (Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında Qanun, 1991).

Feodal münasibətlərin inkişafı ilə paralel olaraq hərbi nizamnamələrin meydana çıxması hərbi xidmətin hüquqi əsaslarının formalaşmasına təkan vermişdir. Lakin bu nizamnamələrdə vəzifə cinayətlərinə görə məsuliyyət əsasən intizam xarakteri daşıyırdı və cinayət-hüquqi mexanizmlər hələ kifayət qədər inkişaf etməmişdi. Bununla belə, bu mərhələ hərbi cinayət hüququnun sonrakı inkişafı üçün normativ baza rolunu oynamışdır. XIX əsrdən etibarən mərkəzləşmiş dövlətlərin və peşəkar orduların formalaşması hərbi cinayət qanunvericiliyinin sistemli şəkildə inkişafını zəruri etmişdir. Bu dövrdə hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən vəzifə cinayətləri artıq mülki cinayətlərdən ayrılaraq xüsusi normativ aktlarda tənzimlənməyə başlanmışdır. Hərbi qulluqçunun hüquqi statusu, vəzifə səlahiyyətləri və məsuliyyət hədləri daha dəqiq müəyyən edilmişdir (Quliyev, 2001).

XX əsrdə hərbi cinayət hüququnun inkişafı daha intensiv xarakter almışdır. Xüsusilə müharibələrin miqyasının artması və silahlı qüvvələrin rolunun güclənməsi hərbi intizamın hüquqi müdafiəsini prioritet məsələyə çevirmişdir. Bu dövrdə vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə, vəzifə borclarının yerinə yetirilməməsi, əmrlərin icra olunmaması kimi əməllər konkret cinayət tərkibləri kimi formalaşdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən vəzifə cinayətlərinə dair qanunvericilik normalarının formalaşması və inkişafı ölkənin dövlət müstəqilliyinin bərpası ilə birbaşa bağlı olmuşdur. Sovet hüquq sistemindən miras qalmış normativ baza müstəqillik dövründə yeni siyasi-hüquqi reallıqlara uyğunlaşdırılmalı, milli maraqlara cavab verən müstəqil hərbi cinayət hüququ konsepsiyası formalaşdırılmalı idi. Bu baxımdan hərbi xidmətin hüquqi əsaslarının yenidən qurulması Azərbaycan qanunvericiliyinin prioritet istiqamətlərindən biri olmuşdur (Cassese, 2008).

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən cinayətlər "hərbi xidmətin əleyhinə olan cinayətlər" adı altında ayrıca fəsilə tənzimlənir. Bu fəsilə vəzifə borclarının yerinə yetirilməməsi və ya lazımı qaydada icra edilməməsi, səlahiyyət həddinin aşılması, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə, əmrlərin icrasından boyun qaçırma kimi əməllər konkret cinayət tərkibləri kimi müəyyən edilmişdir. Qeyd olunan normalar hərbi qulluqçuların xüsusi hüquqi statusunu və hərbi xidmətin yüksək ictimai təhlükəlilik dərəcəsini nəzərə almaqla formalaşdırılmışdır (Fleck, Ed., 2013). Bununla yanaşı, hərbi vəzifə cinayətlərinə dair hüquqi tənzimləmə yalnız Cinayət Məcəlləsi ilə məhdudlaşmır. *Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında* Qanun, hərbi nizamnamələr, habelə müdafiə sahəsini tənzimləyən digər normativ hüquqi aktlar hərbi qulluqçuların vəzifə borclarını, tabelik münasibətlərini və davranış qaydalarını müəyyən edərək cinayət məsuliyyətinin tətbiqi üçün normativ əsas yaradır. Bu sənədlər hərbi xidmət sahəsində hüquqi müəyyənliyin təmin edilməsinə və intizamın möhkəmləndirilməsinə xidmət edir (Əlizadə, 2018). Son illərdə aparılan hüquqi islahatlar göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında hərbi cinayət qanunvericiliyinin inkişafı təkcə cəzalandırıcı mexanizmlərin gücləndirilməsi ilə deyil, həm də preventiv hüquqi tədbirlərin genişləndirilməsi ilə xarakterizə olunur. Hərbi qulluqçuların hüquqi hazırlıq səviyyəsinin artırılması, vəzifə səlahiyyətlərinin daha aydın normativ çərçivədə müəyyən edilməsi və intizam pozuntuları ilə cinayət əməlləri arasındakı sərhədlərin dəqiqləşdirilməsi bu sahədə hüquqazidd halların qarşısının alınmasına xidmət edir (Maskever, 1976).

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən vəzifə cinayətlərinə dair normativ-hüquqi tənzimləmə dinamik xarakter daşıyır və milli təhlükəsizlik maraqları, hüququn aliliyi prinsipi və beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin uzlaşdırılması əsasında davamlı şəkildə təkmilləşdirilir. Bu da hərbi xidmət sahəsində hüquqi məsuliyyətin effektiv və müasir mexanizmlər əsasında həyata keçirilməsinə imkan yaradır (Schmitt, 2011).

Müasir mərhələdə hərbi vəzifə cinayətlərinə dair qanunvericiliyin inkişafı beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqları normaları ilə sıx bağlıdır. Cenevrə Konvensiyaları və beynəlxalq məhkəmə presedentləri hərbi qulluqçuların məsuliyyətinin müəyyən edilməsində yeni yanaşmalar formalaşdırmışdır. Bu sənədlər hərbi intizamın qorunması ilə yanaşı, hüquqi məsuliyyətin proporsionallığı və ədalətlik prinsiplərini ön plana çəkir (Solis, 2010).

Beləliklə, müasir dövrdə hərbi vəzifə cinayətlərinə dair qanunvericilik təkcə cəzalandırıcı deyil, eyni zamanda preventiv və tənzimləyici funksiyalar daşıyan kompleks hüquqi mexanizm kimi çıxış edir (Waldron, 2016).

Nəticə

Aparılmış tədqiqatın nəticələri göstərir ki, hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən vəzifə cinayətlərinə dair qanunvericilik normalarının inkişafı yalnız tarixi-hüquqi proses kimi deyil, eyni zamanda dəyişən təhlükəsizlik mühiti və müasir hərbi münasibətlərin transformasiyası kontekstində qiymətləndirilməlidir. Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, klassik dövrlərdə əsas diqqət hərbi intizamın sərt şəkildə qorunmasına yönəldildiyi halda, müasir mərhələdə hüquqi tənzimləmənin mərkəzində balanslaşdırılmış yanaşma — yəni dövlətin müdafiə maraqları ilə fərdi hüquqların uzlaşdırılması — dayanır. Bu, hərbi vəzifə cinayətlərinin hüquqi mahiyyətinin yenidən şərh edilməsini zəruri edir.

Qeyd olunmalıdır ki, müasir Azərbaycan qanunvericiliyində hərbi vəzifə cinayətlərinə dair normaların inkişafı təkcə cinayət məsuliyyətinin müəyyənləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda preventiv hüquqi mexanizmlərin gücləndirilməsinə istiqamətlənir. Bu baxımdan hərbi qulluqçuların hüquqi maarifləndirilməsi, vəzifə səlahiyyətlərinin daha dəqiq normativ çərçivədə müəyyən edilməsi və intizam pozuntuları ilə cinayət əməlləri arasındakı sərhədlərin aydınlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, bu yanaşma hərbi mühitdə hüquqazidd davranışların qarşısının alınmasında daha effektiv mexanizm kimi çıxış edə bilər.

Bundan əlavə, məqalədə əsaslandırılır ki, beynəlxalq humanitar hüquq normalarının milli hərbi cinayət qanunvericiliyinə inteqrasiyası yalnız formal uyğunlaşdırma xarakteri daşımamalı, məhkəmə və istintaq praktikasında da real tətbiq mexanizmləri ilə müşayiət olunmalıdır. Bu isə hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən vəzifə cinayətlərinə görə hüquqi məsuliyyətin daha ədalətli, şəffaf və müasir tələblərə cavab verən formada həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Beləliklə, təqdim olunan tədqiqat hərbi vəzifə cinayətlərinə dair qanunvericiliyin inkişafında yeni konseptual yanaşmanın formalaşdırılmasına elmi töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. (2025). Qanun.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (2010). Qanun.
3. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında Qanun. (1991, 9 oktyabr).
4. Cassese, A. (2008). *International criminal law*. Oxford: Oxford University Press.
5. Əliyev, N. (2015). *Hərbi qulluqçuların hüquqi statusu*. Adiloğlu.
6. Əlizadə, S. (2018). *Hərbi intizam və hüquqi məsuliyyət*. Təhsil.
7. Fleck, D. (Ed.). (2013). *The handbook of international humanitarian law*. Oxford University Press.
8. Maskever, İ. M. (1976). *Prestupnoe nasilie sredi voennosluzhashchix*.
9. Qarayev, Q. (2012). *Hərbi cinayət hüququ*. Elm.
10. Quliyev, A. İ. (2001). *Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərin şərh*.
11. Samoylov, E. M. (1989). *Otvetstvennost' za voinskie prestupleniya*.
12. Schmitt, M. N. (2011). Military necessity and humanity in international humanitarian law. *The American Journal of International Law*, 103(4).
13. Solis, G. D. (2010). *The law of armed conflict: International humanitarian law in war*. Cambridge University Press.
14. Waldron, J. (2016). *Torture, terror, and trade-offs: Philosophy for the White House*. Oxford University Press.

Daxil oldu: 05.09.2025

Qəbul edildi: 05.12.2025